

دکتر محمد یوسفی جوهری

عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز

رقابت قدرت‌های بزرگ برای تاثیرگذاری بر جنبش مشروطیت

صدور فرمان مشروطیت را بسیاری از مورخان سلسلی آغاز دوره‌ای نوین از تاریخ ایران می‌دانند. دوره‌ای که به قدرت استبدادی شاه پایان داده شد و تا حدودی رای ملت تعیین‌کننده شد. پیامدهای مختلفی را در زندگی ایرانیان در پی داشت و دستاوردهای مهمی را به‌ویژه در زندگی سلسلی به‌ار مغان آورد. هر چند این پیامدها و دستاوردها در برخی موارد منفی بوده‌اند. اهمیت تاثیر این پدیده در تاریخ معاصر ایران را می‌توان در ابعاد مختلف داخلی و خارجی مورد توجه قرار داد اما آنچه در این مقاله به آن پرداخته خواهد شد تاثیر عوامل خارجی با توجه اهمیت ممتاز موقعیت آذربایجان و به‌ویژه تبریز در پیدایش، همراهی و تداوم جنبش مشروطیت است.

اهمیت سیاسی - استراتژیک آذربایجان و تبریز

آذربایجان به‌ویژه تبریز بدلیل موقعیت سیاسی و استراتژیک خود و به دلیل همسایگی با کشورهای اروپایی همواره مورد توجه بیگانگان بوده است. این مهم در کنار بودن مرکزی برای تبادلات فرهنگی و تجاری و صنعتی وجهه خاصی به این شهر بخشیده است. البته در جریان جنبش مشروطیت این موقعیت سیاسی این شهر است که نسبت به بقیه موقعیت‌ها اشراف دارد. در این رابطه احتمالاً مهم‌ترین موضوع، اشغال تبریز توسط روس‌ها است. زمانی که مشروطه خواهان مجلس ایران با استخدام مستشار آمریکایی به نام مورگان شوستر جهت اصلاح سیستم مالی کشور موافقت کرد، زیرا در این مقطع زمانی روس‌ها به دولت ایران اولتیماتومی دادند که با رد آن، روس‌ها لشکر کشی به شمال ایران و به‌ویژه تبریز را آغاز کردند. با ورود روس‌ها و با توجه به اینکه وضعیت را در دست گرفتند و همچنین منصوب کردن صمد شجاع‌الدوله از مخالفان سرسخت مشروطه به‌عنوان والی تبریز، موجب کشتار آزادی خواهانی مانند میرزا علی نقه‌الاسلام تبریزی و پسران علی مسیو و بسیاری ۱۲۰۰ نفر از آزادی خواهان و مردم عادی شد.

مطلب مهم در این رابطه این است که هر چند ایران از انگلیس درخواست کمک کرد اما انگلیس آن را رد کرد. تبریز که به‌ویژه در قالب افکار روشنفکرانه و روشنگرانه

بریتانیا

بریتانیا به دلیل داشتن منافع حیاتی در هند، ایران را به‌عنوان دروازه دفاع از این منافع خود مورد توجه قرار داده بود. از طرفی دیگر به دلیل رقابت با روسیه سعی داشت با نفوذ در ایران، روسیه را از این منطقه ژئواستراتژیک دور نگه دارد. لذا با توجه به این دو امر مهم بریتانیا سعی داشت ایران را تحت نفوذ خود نگه دارد. در این رابطه سردنیس رایب، سفیر سابق بریتانیا در ایران در خاطرات خود از تبدیل سفارتخانه‌ها و کنسولگری‌های کشورش در ایران به پناهگاهی برای مشروطه خواهان در جهت اهداف خود صحبت به میان آورد، (دنیس رایب، ۱۳۱۵، صص ۲۸۴-۲۷۲) در این راستا به دلیل عدم همراهی مشروطه خواهان با این هدف بریتانیا با شکست مواجه شد.

در این راستا بریتانیا در ۳۱ اگوست ۱۹۰۷ نیز طبق قرارداد با روسیه، ایران را به سه حوزه تقسیم کرد که قسمت جنوبی کشور که دارای اهمیت استراتژیکی و حیاتی جهت دفاع از هند برای بریتانیا بوده تحت نفوذ بریتانیا قرار گرفت. ضمن اینکه اخذ امتیاز نفت جنوب در ۱۹۰۱ مداخله حداکثری این کشور را در امور داخلی ایران جهت کسب اهداف خود نشان می‌دهد (فاتح، ۱۳۵۸، ص ۲۵۶).

این قرارداد نشان می‌دهد که بریتانیا از پیروزی مشروطیت چندان راضی نبوده هر چند این کشور و روسیه سعی کردند وانمود کنند این قرارداد را در مقابل نفوذ آلمان منعقد کرده‌اند. به هر حال این امر حاکی از آن است که بریتانیا هر چند از مشروطیت به خاطر توجه به آزادی خواهی و نظام مشروطه حمایت کرده بود اما در اصل این اقدامات بریتانیا در جهت کسب اهداف خود در تسلط و نفوذ در منطقه و به‌ویژه ایران و رقابت با روسیه بوده است.

در واقع رقابت بریتانیا با روسیه در ایران پس از شکست مشروطه نیز ادامه پیدا کرد و با همکاری توأم شد و دولت‌هایی که روی کار می‌آمدند، باید در راستای منافع این دو کشور اقدام می‌کردند و به دلیل همین امر کابینه‌ها اغلب سقوط می‌کردند.

پس از انقلاب فرانسه به‌عنوان دروازه ورود افکار جدید مطرح می‌شود و همچنین تاثیر اندیشه‌های انقلابی روسیه و برخی عوامل دیگر موجب شد این شهر به‌عنوان مرکزی برای مخالفت با حکومت استبدادی و موافق نظامی مشروطه شکل بگیرد و جنبش مشروطیت تداوم خود را مرهون و مدیون تبریز و آزادی خواهان و مجاهدان آذربایجان بدانند. هر چند نباید از برخی مخالفان که سعی در همراهی و همکاری با نظام مطلقه وقت داشتند غافل ماند. در واقع همان‌طور که گفته شد موقعیت استراتژیک آذربایجان با مرکزیت تبریز به دلیل همجواری با روسیه و عثمانی و قرار گرفتن در مسیر ترانزیت اروپا، آن را به صورت دروازه‌ای برای ورود افکار و اندیشه‌های اصلاحی و بنیادی و مترقی درآورد.

قرابت جغرافیایی آذربایجان و موقعیت برتر تبریز در این منطقه از کشور، تاثیرات متعددی را از کشورهای همسایه پذیرفته است مانند تاسیس مرکز غیبی توسط علی مسیو، (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۸۶، ص ۷) تاثیر وجود افراد ایرانی شاغل در قفقاز در تجهیز و آماده ساختن مردم تبریز و ...

ورود این افراد که تحت تاثیر انقلاب ۱۹۰۵ روسیه نیز قرار داشتند به تبریز و شهرهای دیگر موجب شد عقاید و اندیشه‌های انقلابی را معرفی و گسترش دهند. شکل‌گیری اجتماعيون عاميون تحت تاثیر این عقاید قرار داشت.

مطلب دیگری که در این رابطه باید به آن اشاره کرد تاثیر است که کتب و روزنامه‌های مختلف چاپ شده که به‌ویژه در لندن، پاریس و قفقاز و از جمله مهم‌ترین آنها کتاب عبدالرحیم طالبوف تبریزی تحت عنوان احمد و مسالک‌المحسنین و مسائل الحیات در تئویر و آشنایی مخالفان نظام وقت داشتند. چرا که این نوشته‌ها و تالیفات نشان می‌داد که عامل پیشرفت کشورهای غربی و دیگر کشورها قانون بوده که قابل ستایش است. این امر موجب می‌شد مردم مقایسه‌ای را بین نظام سیاسی و اجتماعی خود و دیگر نظام‌ها انجام دهند که نهایتاً تقاضای قانون و مشروطه خواهی و مخالفت با نظام مستقر خروجی این آگاهی‌ها شد و در تداوم جریان مشروطیت منبع امید و موفقیت به شمار می‌رفت.

رقابت بریتانیا با روسیه در ایران
پس از شکست مشروطه نیز ادامه
پیدا کرد و با همکاری توأم گردید
و دولت‌هایی که روی کار می‌آمدند
می‌بایستی در راستای منافع این دو
کشور اقدام می‌کردند و به دلیل
همین امر کابینه‌ها اغلب سقوط
می‌کردند